

**ԱԶԳԱՅԻՆ ԿԵՆՏՐԱԴԻ ԱՐՏԱՑՈՒՄԸ ՄԱԿԱՐ ԲԱՐԽՈՒՂԱՐՅԱՆՑԻ
«ՄԻՐԶԱՅ ԵՎ ԱՆՆԱՅ» ԵՐԿՈՒՄ ***

ՀՏԴ 82:001.8

DOI: 10.52063/25792652-2025.3.26-149

ՍՈՆԱ ՍՈՒՍԱՅԵԼՅԱՆ

ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիայի Մանուկ Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտի «Հայ միջնադարյան և նոր գրականություն» մասնագիտության ասպիրանտ, Հայաստանի Հանրապետության Արմավիրի մարզի «Արտիստի միջնակարգ դպրոց» ՊՈԱԿ-ի հայոց լեզվի և գրականության ուսուցչուհի, ք. Էջմիածին, Հայաստանի Հանրապետություն
mousayelyan1999@gmail.com
ORCID: 0009-0004-1028-9140

Հոդվածի նպատակն է դիտարկել, թե ինչպես են սոցիալական միջավայրը և ավանդական մտածողությունը որոշիչ դեր ունենում մարդկային ճակատագրերի կործանման վրա:

Հոդվածի նպատակին հասնելու համար առաջադրվել է հետևյալ խնդիրը. բացահայտել և վերլուծել ազգային կենցաղին բնորոշ տարրերը Մակար Բարխուդարյանցի «Միրզայ և Աննայ» երկում:

Հոդվածում կիրառվել են հերմենևտիկայի, կենսագրական մասնագիտական մեթոդը:

Թեմայի արդիականությունը պայմանավորված է նրանով, որ Մակար Բարխուդարյանցի հիշյալ երկը գիտական շրջանառության մեջ ներառվում է առաջին անգամ՝ բացահայտելով հեղինակի աշխարհայացքը և գեղարվեստական մտածողությունը: Քիչ ուսումնասիրված լինելու հանգամանքով պայմանավորված՝ այն բացահայտում է ժամանակաշրջանի և սոցիալ-մշակութային միջավայրի բնութագրման առումով մինչ այժմ չընդգծված մի շարք նոր շերտեր: Ներկայացվում են նաև ազգային կենցաղի փոփոխության խնդիրները՝ ժամանակի անցումային շրջափոխում: Ազգային կենցաղին բնորոշ տարրերի վերհանումը ունի նաև դաստիարակչական նշանակություն:

Աշխատանքի գիտական նորույթը Մակար Բարխուդարյանցի գեղարվեստական ժառանգության, մասնավորապես՝ «Միրզայ և Աննայ» երկի՝ ազգային կենցաղի և սոցիալ-հոգեբանական շերտերի համադրական ուսումնասիրության մեջ է: Ուսումնասիրության համար կյուրթ են հանդիսացել արխիվային և տպագիր կյուրթերը: Հետազոտության արդյունքում բացահայտվել է ազգային կենցաղի, սոցիալական միջավայրի և ավանդական մտածողության փոխկապակցված համակարգը՝ ցույց տալով դրանց գործառույթը մարդկային ճակատագրերի կործանման պատճառահետևանքային շղթայում:

Հիմնաբառեր՝ Միրզա, Աննա, գեղարվեստական երկ, ազգային կենցաղ, սոցիալական միջավայր, ավանդական մտածողություն, Արցախ:

* Հոդվածը ներկայացվել է 04.11.2025թ., գրախոսվել՝ 27.11.2025թ., տպագրության ընդունվել՝ 30.12.2025թ.:

Ներածություն

Հայագիտության մեջ Մակար Բարխուդարյանցի գրական ժառանգությանը անդրադարձել են Ա. Առաքելյանը (Առաքելյան 72), Պ. Չոբանյանը (Չոբանյան 7-15), Զ. Բալայանը (Բալայան 604), Վ. Եղիազարյանը (Եղիազարյան 320), Թ. Մինասյանը (Մինասյան 20) և այլք: Վերոնշյալ հեղինակների համար հիմնականում քննության կյուբ է դարձել «Արցախ» աշխատությունը:

«Միրզայ և Աննայ» երկի ուսումնասիրությունը առաջին փորձն է՝ Մակար Բարխուդարյանցի գեղարվեստական մտածողությունը դիտարկելու գրականագիտական տեսանկյունից:

Մակար Բարխուդարյանցի գրական ժառանգությունը կարելի է բաժանել երեք հիմնական խմբի՝ գրական-գեղարվեստական, կրոնական և գրապատմական-գիտական երկեր: Այս բազմաշերտ ժառանգության մեջ առանձնահատուկ տեղ է զբաղեցնում «Միրզայ և Աննայ» ստեղծագործությունը, որը կարելի է դիտարկել որպես հեղինակի գրական երախայրիք և գեղարվեստական մտածողության ձևավորման սկզբնակետ: Երկն ուսումնասիրելիս առավելապես կենտրոնացել ենք երեք հիմնական թեմատիկ բաժանումների վրա՝ գյուղական միջավայր, ընտանեկան բարքեր, հասարակություն-անհատ հարաբերություններ: Վերջիններիս ամբողջական քննությունը հնարավորություն է ընձեռում բացահայտելու ու ներկայացնելու ազգային կենցաղը: Ներածությունը ծառայում է որպես սյուժեի զարգացման հիմք, որն ընթերցողին ի ցույց է դնում ավանդապաշտ և կարծրատիպերով պայմանավորված հասարակական մտածողության ճշող ազդեցությունը անհատի հոգեբանության և ճակատագրի վրա: Մակար Բարխուդարյանցը ստեղծագործության ներածության մեջ մանրամասն ներկայացնում է Աննայի հոգեվիճակը և նրա ծանր հոգեկան դրությունը՝ Միրզայի մահվանից հետո:

Արցախյան պարզ ու հասարակ գետնափոր, միհարկանի տներում դաստիարակվում է սերունդ, որն ունի ազգային ոգի, լավն ու վսեմը ժառանգաբար փոխանցելու՝ ի վերուստ տրված ուխտ: Հասարակ գյուղական գործիքները, կահկարասիները, որոնք մի ուրիշ շքեղություն են հաղորդում քողտիկներին, առավել հյուծեղ ու բնական են դարձնում գյուղական միջավայրը: Այդ առումով Մակար Բարխուդարյանցը գրում է. «Մանր պարագաներն նկարագրելով՝ մեր նպատակն է Ղարաբաղու բոլոր գիւղօրէից տանց վերայ ճիշտ գաղափար տայ, և հասկացնել, որ սոյն պարզ, գետնափոր և անպաճոյճ տանց մէջ կը յարատեւեն ցարդ նահապետական քաղցր կեանք, համեստ պարզութիւն, բնական առաքինութիւն և միանգամայն հովուական անկեղծ կենցաղավարութիւն» (Բարխուդարեանց 30):

Այս առումով «արցախյան պարզ ու հասարակ գետնափոր, միհարկանի տներ» արտահայտությունը անմիջապես ստեղծում է **հակադրություն**՝ պարզության ուղղակի պատկերումը հակադրելով դաստիարակվող սերնդի **բարձր և վսեմ** առաքելությանը:

«Գետնափոր» բառը ընդգծում է **հողի հետ կապը, հնամենի լինելը**, գրականության մեջ այն հաճախ ծառայում է որպես **մաքրության և անկեղծության** մետաֆոր:

Աշխատավոր գյուղացու առօրյան ավելի մանրամասն ներկայացվում է «Գուղաններ», «Քաղիան», «Խոտհարք», «Հունձ և կալ» ենթագլուխներում. «Պատումի մեջ ներառվում են կամ իրադարձություններ, դեպքեր (դրանք ձևավորում են բուն պատմությունը), կամ էլ առարկաների, արտաքին աշխարհի նկարագրություններ» (Գրականության տեսության արդի խնդիրներ 268):

Մակար Բարխուդարյանցը պարզ ու ջերմ նկարագրությամբ է ներկայացնում աշխատավոր գյուղացու կերպարը: Գյուղացին հեղինակի երկում պատկերված է համեստ, արժանապատիվ կյանքով ապրող և սեփական քրտինքով հաց վաստակող մարդ: Հեղինակը կարևորում է ոչ միայն գյուղացու ֆիզիկական աշխատանքը, այլև

Նրա հոգևոր ներուժը և ազգային ինքնությանը հավատարիմ մնալը: Նա համեմատում է արցախյան գյուղական միջավայրը եվրոպական քաղաքային կյանքի հետ՝ նախապատվություն տալով առաջինին: Բարխուդարյանցի համար գյուղացու ձեռքով պատրաստված ուտեստն ունի յուրահատուկ քաղցրություն, քանի որ այն պատրաստված է սիրով ու անձնական ջանքով: Այս պատկերացմամբ հեղինակը վեր է հանում գյուղական կյանքի հիմնական արժեքները՝ ազնիվ աշխատանքը, պարզությունն ու բնության հետ ներդաշնակությունը. «Թագաւորաց և իշխանաց պալատից մէջ պատրաստուած անթիւ նիւթերէ բաղկացեալ քաղցրահամ կերակուրքն և Եւրոպայի մէջ հնարուած և արուեստակեալ ոգելից ըմպելիք ի՞նչ են այն պարզ ճաշի և ջրոյ հետ բաղդատելով» (Բարխուդարեանց 30):

Նույնիսկ գյուղատնտեսական ծանր աշխատանքների ընթացքում Միրզայի միտքը չէր հեռանում Աննայից: Տարիների ընթացքը ոչ թե տարանջատել, այլ կապել էր նրանց հոգիներն ու սրտերը՝ հատուկացնելով թե՛ զգացմունքները, թե՛ գաղափարները: Նրանց սերը, որ միաժամանակ էր ծնվել, դարձել էր ներքին ներդաշնակություն՝ մշտապես ուղեկցելով կյանքի ամեն պահի.

«Մեճիխով, սագանտայով, քեամնչայով պատուական,

Եսիր (Սարգսյան 535) տանին ինձ Տաղստան և քեզ Ամերիկան,

Թաք լինիս դու իմ սրտումն ես քո, իմ սիրական

Մին մինու համար մեճիս, սագանտայ և քեամանչայ ենք,

Անթառամ» (Բարխուդարեանց 30):

Շինական հայի համար երջանկությունը և կյանքի իմաստը ծնվում են աշխատանքի մեջ: Աշխատասիրությունը դառնում է ինչպես գոյատևման, այնպես էլ հոգևոր ինքնակատարելագործման միջոց: Այդ հատկանիշի շնորհիվ արցախցին մաքրագործվում է, կանգնում է կյանքի փորձությունների առջև առավել հաստատ և ինքնավստահ. «Եթե աշխատութիւնն մարդկային հնարած բոլոր դեղերէն աւելի զօրաւոր դեղ և ամենագէտ բժիշկներէ կատարեալ և անսխալ բժիշկ անուանեմ, կարծեմ թէ ամենայն մարդ ինձ իրաւունք կը տայ: Ըստ որում աշխատութեան շնորհիւ այնպէս ախորժակով կերին կերակուրներն և խմեցին...» (Բարխուդարեանց 30):

Ընտանեկան բարքերը ներկայացնելիս Մակար Բարխուդարյանցը կենտրոնանում է մի կարևոր հարցի վրա, ինչը խիստ առաջընթաց է հեղինակի ապրած ժամանակաշրջանի համար. ընդգծվում է մաքուր ու պարզ սիրո գաղափարը, որում կարևոր չեն ոսկին ու արծաթը, այլ սիրտն ու լուրջամբ ասվող սերն է, որ առաջնային են. «Սոյն վիպասանութեան մէջ ակներեւ, պետք է տեսնեք, որ սերն կը խօսի, քան թէ լեզուն, զգացումն կը խօսի, քան թէ բերանն, սիրտն ու հոգին քան թէ արիւն ու մարմինն: Սոյն վիպասանութեան մէջ պետք է պարզապէս տեսնեք, որ Միրզայի և Աննայի սերն չ'նմանիր այն երիտասարդաց եւ օրիորդաց սիրոյն, որք յետ նշանախօսութեան առ ժամանակ մի զիրեար պատրէյն գկնի կը բաժանին՝ կեղտ անուն թողլով հասարակութեան մէջ» (Բարխուդարեանց 4):

Միրզայի ու Աննայի սերը բարձր է մարդկային սովորական հարաբերություններից, որոնք վեր են անվել առուծախի: Հեղինակի նպատակն է ներկայացնել սիրո այն նախնական, դեռևս չաղավաղված վիճակը, որն ի սկզբանե բնորոշ էր հայ մարդուն:

Միրզայի ու Աննայի սերը տրված էր ի վերուստ՝ Տիրոջ օրհնությամբ. «Ուրեմն, Մարիամ ջան, դու ևս յիշէ՛ և կրկնէ՛ այն ուխտն, եթէ հաստատ ես խօսքիդ վերայ, երբ քանի մի տարիէն յետոյ Աննայիս ծնունդն և մկրտութիւնն շնորհաւորելու համար մեր տուն գալով՝ Աննայիս երկու միւռոնած աչքերն համբուրեցիր: **Արդ՝ յիշէ՛, որ այն օրէն ու ուխտեցիր և օրորոցին լուծն խազելով ասացեր.** «Եթէ Աստուած յաջողէ, Միրզայիս հարս պետք է առնում» (Բարխուդարեանց 23):

Օրորոցախազը (Լալայան 97) ազգային հին ավանդական բարքերից է, որով կանխորոշվում է զավակների ամուսնության հարցը ապագայում:

Հարսանեկան բարքերից Մակար Բարխուդարյանը անդրադառնում է նաև սափրելու ծեսին. «-Կառավարիչ, գոչեց քահանայն, փեսան ներս հրավիրէ՛, որ երեսն ածիլուի, որպէս զի ժամանակաւ ինամու տունն երթանք» (Բարխուդարեանց 71):

Սափրելու ծեսի առավել ամբողջական նկարագիրը հանդիպում ենք Երվանդ Լալայանի (Լալայան 111) մոտ: Վերջինս մանրամասն նկարագրում է ծեսի ողջ ընթացքը:

Նշանադրության արարողակարգը ենթադրում է նվիրական երազանքի իրականացում. ընթերցողը ակնկալում է երջանիկ ավարտ, միայն Աստծո օրհնությունն է անհրաժեշտ, այստեղ երևում է մարդու կյանքի և ճակատագրի միջև հակադրությունը: Բայց այլ է ճակատագրի նախախնամությունը: Այս հակադրությունը ստեղծում է պատմության դրամատիկ լարվածություն և ընթերցողին ներգրավում հուզական-մտածողական համակարգի մեջ. «Խոյի կռածոյ եղջիւրներէն կոթաւոր ինծորներով և անուշահոտ վարդերով զարդարուած շարաներ կախուած էին և կարգաւ, գետեղուած ոսկեգօծ մոմերն կը վառուէին» (Բարխուդարեանց 116):

Մակար Բարխուդարյանցի գեղարվեստական երկերում առանձնահատուկ նշանակություն ունեն նվագագույն տարրերը: Վերջիններիս միջոցով հեղինակը ստեղծում է գործառույթների մի ամբողջ շղթա: Ըստ Բարսի՝ այդ նվագագույն տարրերը (դրանք Տոմաշևսկին նույնպէս անվանում էր մոտիվներ) սյուժեի ընդհանուր կառույցի մեջ ունեն որոշակի գործառույթ և դրանց միջև անսպասմանորեն առկա են փոխադարձ կապի հարաբերություններ (Գրականության տեսության արդի խնդիրներ 284):

Չարդարված խոյը տղայի տնից աղջկա տուն ուղարկելը նշանադրության ծեսի կարևոր բաղադրիչներից է. «Որոշված օրը առավոտյան փեսացուի տնից ուղարկում են աղջկա տունը մի ոչխար (եթե միայն հարուստ են), ճակատը սպիտակ և կարմիր ներկած, պոզերից և վզից ինծորներ և ընկույզի շարուկ ձգված, մի շիշ օղի, մի թուևզի գինի, մրգեղեն և շաքարեղեն» (Լալայան 102):

Աննայի ձեռքում պահվող նվիրական թաշկինակը կերպարային խորհրդանիշ է, որն արտահայտում է հերոսի հոգեբանական վիճակը և զգացմունքային աշխարհը. «Յուրաքանչյուր գործառույթի մեջ կա որոշակի սերմ, որն էլ իր հերթին ծնում է նոր տարրեր կամ ավելի ուշ հանդես եկող գործառույթներ: Հետևաբար, սյուժեի անգամ «ամենամանր» թվացող տարրը կարող է իր հետևից բերել գործառույթների մի ամբողջ շղթա» (Գրականության տեսության արդի խնդիրներ 284): Միրզային կորցնելուց հետո թաշկինակը դառնում է վերջին հիշողությունը, որը պահպանում է կապը սիրելիի հետ: Թաշկինակը ծառայում է որպես հանգույց, որ միավորում է անցյալն ու ներկան, սթափեցնում տառապանքների մեջ թաղված Աննայի մտքերը և խորհրդանշում անսպառ հույսը՝ սիրո հավերժության և կորուստի ցավի համատեքստում. «Իւր ձախ ձեռքն նուիրական թաշկինակ մի բռնած է, որով մերթ ընդ մերթ իւր աղբերակոււնքներէն թափուող արտասուզն կը սրբէ...» (Բարխուդարեանց 7):

Իրենց ծանոթությունից շատ չանցած՝ Միրզան և Աննա փոխանակվում են թաշկինակներով և ուխտում. «... կը փոխեն միմեանց հետ իւրեանց թաշկինակներն, որպէսզի երբ զիրար յիշեն և լան, նոյն թաշկինակներով սրբեն իւրեանց արտասուքն» (Բարխուդարեանց 128): Թաշկինակը վերջին կապող օղակն է Աննայի և Միրզայի միջև, որը չկարողացավ խլել հասարակությունը:

Հասարակություն-անհատ հարաբերությունները քննելիս փորձել ենք ներկայացնել միջավայրի ու մարդու կապի բարդ համակարգը: Անհատը դառնում է հասարակության կաղապարված ու ավանդական մտածողության գոհը: Իրականությունը անողոք ու դաժան է մարդու նկատմամբ. «Կը տեսնէիր նոյն գերեզմանի վերայ տապանաքար մի և նորա վերայ սիրոյ գրչաւ քանդակուած այն համառօտ արձանագիրն.

Աստ հանգչի ընդ հոգւոյս

Հոգի Միրզայ սիրելոյս:

Եւ երբ այս ամենը տեսնէիր, այնուհետև դիւրաւ կը համոզուէիր, որ սոյն օրիորդն միայնակ՝ բոլոր գիւղացոց չափ վիշտ, ցաւ, հեծութիւն և կսկիծ ունի» (Բարխուդարեանց 116):

Անսայի սիրտը դարձել է տապանաքար, օրերը ավելի մռայլ ու անխոս են առանց Միրզայի: Անսային մնացել էր միայն հիշողութիւնը, որը երբեք հասարակութիւնը չի կարող խլել:

Բայց և միևնույն ժամանակ ծանր է հիշողութիւնը. Անսային խեղդում է սրտի մորմոքը: Սիրելիի գերեզմանաքարը դարձել է նրա միակ մխիթարութիւնը: Մարդկային հասարակութեան բարդ համակարգի վերլուծութեան ընթացքում կենտրոնացել ենք ծնողների, միջավայրի ներկայացուցիչների և Միրզայի ու Անսայի վրա: Նրանց գործունեութիւնը և դիրքորոշումը արտացոլում են հասարակութեան տարբեր խավերի տեսակները և խճանկարը, որոնք միաժամանակ դառնում են ազգային կենցաղի անբաժանելի մասնիկը՝ ընդգծելով անհատի և միջավայրի անբաժանելի փոխկապակցվածութիւնը:

Մարիամը՝ Միրզայի մայրը, ներկայացվում է որպէս համարձակ և ինքնավստահ կին, որը հակադրվում է Թագուհու զուսպ և խոհեմ կերպարին: Սակայն նրա այդ համարձակութիւնը հաճախ ուղեկցվում է հետևանքների գիտակցման պակասով: Մարիամը գաղտնի, առանց ամուսնու գիտութեան, կնքում է բանավոր ուխտ՝ հայտնելով իր առանձին կամքը: Մակար Բարխուդարյանցը վերլուծում է միջավայրի անողոք ազդեցութիւնը կնոջ հոգեբանութեան վրա՝ ցույց տալով, թէ ինչպէս են արցախյան ավանդույթները սահմանափակում կնոջ գործողութիւնների շրջանակն ու խոչընդոտում նրա ինքնարտահայտումը. «Մարիամ անզգոյշ և անհեռատես և միանգամայն բոլոր եղելութեանց և գործոց հետևութեանց անթափանց» (Բարխուդարեանց 21):

Թագուհին՝ Անսայի մայրը, ավելի զուսպ, աստվածավախ կերպար է: Չնայած նա նույնպէս դառնում է կնքվող դաշինքի մի մասը: Սակայն, ուխտի բացահայտվելուց հետո, նա որոշ ժամանակ ենթարկվում է ամուսնու խոսքին: Այս դէպքում տիրականը ամուսնու խոսքն է: Այստեղ Մակար Բարխուդարյանցը տալիս է արցախյան միջավայրի տիպիկ նկարագրութիւնը: Արցախցի մայրը իրավունք չունի աղջկա համար սիրած տղա ընտրել, ավելին՝ ուխտ կապել. «Թագուհին համարեա թէ Խնածախու բոլոր կիներէն կրթեալ, ազկիւ, խոհեմ և գեղեցիկն էր, և միանգամայն ամեն գործոց հետևութիւնըն քաջ հեռատեսողն» (Բարխուդարեանց 21):

Թագուհին և Մարիամը ներկայացվում են որպէս արցախյան ավանդական բարոյականութեան և ընտանեկան սովորույթների կրողներ: Թագուհին՝ զուսպ, աստվածավախ և խոհեմ կին, մարմնավորում է իր դարի ու միջավայրի կանացի իդէալը՝ հարգելով ընտանեկան կարգը և աստվածային պատվիրանը: Նա և Մարիամը կնքում են բանավոր ուխտ, որն արտահայտում է ոչ միայն կնոջ որոշումների սահմանափակվածութիւնը, այլև նրանց ակտիվ ներգրավվածութիւնն ու պատասխանատվութիւնը ընտանիքի ապագայի ձևավորման գործում: Թագուհու կերպարը առանձնանում է խոհեմութեամբ, բարեպաշտութեամբ և ընտանեկան արժեքների հանդէպ համառութեամբ՝ ներկայացնելով նուրբ հակադրութիւն մոր կամքի և ավանդույթի միջև:

Մակար Բարխուդարյանցը ընթերցողին չի առաջարկում պարզատիպ լուծումներ, այլ ներկայացնում է կնոջ դերը՝ ընդգծելով նրա ներսում առկա հոգեբանական և սոցիալական զուգահեռները:

Միևնույն ժամանակ ամուսինը՝ Առաքելը, կնոջ առաքինութիւնը չգնահատող, մակերեսային հայացք ունեցող կերպար էր, որը կնոջ դերը սահմանափակում էր միայն տնային տնտեսութեամբ: Նա չէր ճանաչում կնոջ հոգևոր գործութիւնն ու խոհեմութիւնը, և չէր արժևորում ընտանեկան արժեքների հանդէպ նրա նվիրումն ու բարոյական բարձր դիրքը: Թագուհու և Առաքելի միջև գոյութիւն ունեցող այս

հակադրությունը ընդգծում է կնոջ՝ որպես հոգևոր և բարոյական անձնավորության և կնոջ՝ որպես տնային գործեր կատարողի տարբեր ընկալումները. «Առաքել իր կնոջ հարզն ու պատիւն իմացող չէր. իւր համար արժեք չունեին այս առաքինութիւնքն» (Բարխուդարեանց 65):

Ճտողների կնքած ուխտը իրական ու անշեղ դարձավ այն պահից, երբ իրենց զավակները առաջին անգամ հանդիպեցին ու փոխանակվեցին ծաղկեփնջերով: Այդ ծաղիկները տեսնելով՝ թե՛ Թագուհին, թե՛ Մարիամը, իրարից անկախ, շտապեցին եկեղեցի: Նրանք անակնկալի էին գալիս, սակայն շուտով սկսեցին խոսել ուխտի և ծաղիկների խորհրդի մասին: Միաձայն որոշեցին, որ այդ առաջին ծաղիկները պիտի նվիրեն Աստծուն, քանի որ իրենց կնքած ուխտը անձեռնմխելի էր և միայն Աստծուն էր հայտնի:

Կնոջ դերն այստեղ սահմանափակվում է առօրյա պարտականություններով, և նրա ներքին արժանիքները, գեղեցկությունն ու հոգևոր հարստությունը չեն նկատվում: Մակար Բարխուդարյանցը ներկայացնում է կնոջ ամբողջական կերպարը՝ նա միաժամանակ մայր է, տանտիկին, սակայն իր ազատությունն ու ինքնուրույնությունը խստորեն սահմանափակված են հասարակական ու ընտանեկան կանոններով: Հեղինակը հենց այս հակադրության միջոցով բացահայտում է կնոջ սոցիալական դիրքի և անհատի ազատության սահմանափակումների հիմնախնդիրը՝ զարգացնելով թեման և ընթերցողին ներգրավելով բարոյական ու հոգեբանական վերլուծության մեջ:

Աննան երկի կենտրոնական կերպարն է, որի շուրջ էլ հիմնականում զարգանում են գործողությունները: Մակար Բարխուդարյանցը Աննայի կերպարը կերտելիս կենտրոնացել է՝ նրան ներկայացնի ամենավառ ու գեղեցիկ ձևով: Բայց և, միևնույն ժամանակ, խոր քննության է ենթարկել Աննայի ներաշխարհը, բացահայտել նրա պայքարող տեսակը, որը և՛ բնավորություն է, և՛ խառնվածք: Բայց վերջում հասարակությունն է որոշում կնոջ երջանիկ լինելը կամ չլինելը. Աննան «մեղավոր էր» նրա համար, որ Աստծո կողմից արժանացել էր այդքան մեծ սիրո՝ Միրզայի սիրուն: Հասարակությունը անտարբեր է մարդկային ցավերի ու տառապանքների նկատմամբ, նա միայն սովոր է խարազանել ու քննադատել, փնտել տեղի ու անտեղի: Աննան անկեղծ սիրով էր սիրում Միրզային, նրա հոգին ազնիվ էր: Հեղինակը բացառիկ ուժով է օժտում Աննային:

Աննայի արտաքին կերպարը տեսանելի է շրջապատին, սակայն նրա ներքին հույզերն ու խոր ցավերը մնում են անհասանելի: Ներքին աշխարհի պատկերը՝ հոգու և սրտի խորքում, լի է բարոյական ավերակներով, ողբալի կործանումով, անտանելի վշտով և անդառնալի վերքերով: Սիրո հրդեհը վառվում է Աննայի սրտում՝ այն դարձնելով միաժամանակ բոցավառ և դավաճար:

Չլաված երևույթ էր արցախյան իրականության մեջ սիրած զույգերի ազատ հանդիպումը, ծաղկեփնջեր փոխանակելը, աղբյուրից միասին տուն գնալը: Այս յուրահատկություններով օժտելով Աննային՝ հեղինակը փորձում է նրան դարձնել նոր միջավայրի հերոս՝ ազատ, անկախ ու համարձակ: Իհարկե, սյուժեի զարգացմանը զուգընթաց հեղինակը տալիս է նաև գլխավոր հերոսների գաղափարական հասունացումը:

Միրզան և Աննան այն հազարավոր դժբախտ զույգերից էին, որոնց հավաքական կերպար է դարձրել Մակար Բարխուդարյանցը՝ փորձելով տալ մի շարք հարցերի պատասխաններ: Նախ պիտի վերափոխվի հասարակությունը, այնուհետև պիտի վերանա կնոջ՝ միայն տնային տնտեսուհի լինելու գաղափարի ընկալումը:

Մակար Բարխուդարյանցը կենցաղը վերափոխում է գեղարվեստական արժեքի: Կենցաղի նյութական և հոգևոր շերտերը՝ ընտանեկան ավանդույթները, հավատքը, աշխարհայացքը, աշխատանքային վարքագիծը, լեզվամշակութային առնանահատկությունները դառնում են ուսումնասիրության հիմնական նյութ:

Մակար Բարխուդարյանը մշտապես շեշտադրում է արցախցի կնոջ կանացիության գաղափարը՝ ներկայացնելով մի կերպար, որի մեջ ներդաշնակորեն միաձուլվում են ֆիզիկական դիմացկունությունն ու ներքին քնքշությունը, աշխատանքի կոփվածությունը և հոգևոր նրբագգացությունը: Մակար Բարխուդարյանցի հայեցակետում արցախցի կինը հանդես է գալիս իբրև ազգային գոյատևման ու բարոյական տոկոսության խորհրդանիշ՝ իր մեջ մարմնավորելով գոհաբերության, հավատքի, սիրո և պարտականության սկզբունքները: Բարխուդարյանցի գրառումները չեն սահմանափակվում կենցաղային նկարագրություններով. հեղինակը կնոջ կերպարի միջոցով փոխանցում է ազգային արժեհամակարգի էությունը. «Նահապետական կենաց ամեն տեսակ աշխատանաց բովուց միջէն իբրև ոսկի գտուած. . . » (Բարխուդարեանց 37):

Ուսումնասիրությունից պարզ է դառնում, որ հեղինակը կենցաղը վերափոխում է բարոյական և ազգային ինքնագիտակցության, որով հաստատվում են հայ մարդու արժեհամակարգի հիմնական սկզբունքները: Առօրյան վերածվում է գեղարվեստական տարածության, որտեղ հեղինակը փորձում է միախլուել անցյալն ու ներկան: Ազգային կենցաղի քննությունը հնարավորություն է տալիս բացահայտելու կյանքի ամբողջական պատկերը: Սիրո պատմությունը դիտարկվում է ոչ միայն որպես անձնական դրամա, այլև միջավայրի, բարոյահասարակական վերաբերմունքի և ավանդական մտածողության քննադատություն: Հեղինակը ստեղծում է երկու կերպարներ, որոնց ճակատագիրը պայմանավորված է ոչ միայն նրանց զգացմունքային ներշնչումներով, այլև հասարակության կողմից պարտադրվող բարոյական և ավանդական օրենքներով: «Միրզայ և Աննայ» երկի նպատակն է ծառայել ընդհանուրին, այսինքն՝ ազգի բարօրությանն ու հոգևոր զարգացմանը:

Հեղինակը ձգտում է պահպանել անցյալի կենսական հիշողությունը՝ ամրապնդելով ազգային ինքնությունը, ինչպես նաև երիտասարդներին ու օրիորդներին ներկայացնել ամուսնական սիրո վառ, անկեղծ օրինակ՝ որպես բարոյական տիպար: Նպատակը միաժամանակ առաքելություն է՝ զգուշացնել ապագայի սերունդներին՝ ցույց տալով սիրո և ընտանեկան երջանկության ճանապարհին առկա վտանգներն ու դժվարությունները:

Մակար Բարխուդարյանցի «Միրզայ և Աննայ» երկի ուսումնասիրությունը հնարավորություն է տալիս բացահայտելու ազգային կենցաղին բնորոշ տարրերը: Առաջին գլխի «Հարսանիք» ենթագլխում հեղինակը ներկայացնում է նախահարսանեկան և ետհարսանեկան ամբողջ արարողակարգը՝ առանձնացնելով փեսայի սափրման ծեսը, բերանբացիքը և որսորդության կանոնները՝ մանրամասն նկարագրություններով:

Եզրահանգումներ

1. Մակար Բարխուդարյանցը կերպարների խոսքով և վարքով արտահայտում է կենցաղի նկարագրությունը: Ժողովրդական լեզվի, առած-ասացվածքների կիրառումը միջավայրը դարձնում է առավել տիպիկ և պատկերավոր:

2. Երկի վերլուծությունը հնարավորություն է տալիս բացահայտելու արցախյան կենցաղի տարբեր շերտեր՝ ընտանեկան վարքուբարքից մինչև հասարակական մտածողության մեջ արմատացած նախապաշարունները, որոնք կործանարար ազդեցություն են ունենում մարդկային ճակատագրի վրա:

3. Հայ գրականության պատմության համատեքստում ավանդական մտածողության և նոր սերնդի գաղափարական բախումը մշտապես եղել է ստեղծագործական կյուբ: Այս բախման գեղարվեստական արտացոլումը Բարխուդարյանցի «Միրզայ և Աննայ» երկում առաջանում է սերունդների միջև առկա մտածողության հակադրությունից: Այդ հակադրության հանգուցալուծումները գրողը փորձում է ներկայացնել ոչ որպես ուղղակի քննադատություն, այլ որպես բարոյահոգեբանական խոր վերլուծություն:

4. Մակար Բարխուդարյանցի գրական առաքելությունն ուղղված էր անհատական ինքնության ձևավորմանը: Հեղինակը գիտակցում էր, որ մի քանի գրական երկով հնարավոր չէր արմատախիլ անել դարերով կարծրացած հասարակական նորմերը, սակայն նրա ստեղծագործություններում նկատելի է գիտակցված փորձ՝ սկսելու «փոքր քայլերից»՝ դեպի մտածողության կառուցվածքային փոփոխություն:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Առաքելյան, Առաքել. *Մակար եպիսկոպոս Բարխուդարյան (Միաբան Մայր Աթոռի, 1836-1906)*. Էջմիածին ամսագիր, 1974, թիվ Է-Ը:
2. Բալայան, Չինաիդա. *Արցախը XIX դարի հայ գրականության մեջ*. Դիզակ պյուն, Ստեփանակերտ, 2021:
3. Բարխուդարեանց, Գրեաց Ռ. Գ. *Միրզայ եւ Աննայ*. Տպագրութիւն Տէտէեան, Չմիւռնիա, 1876:
4. *Գրականության տեսության արդի խնդիրներ*. ԵՊՀ հրատ. , Երևան, 2016:
5. Եղիազարյան, Վանո. *Արցախի հայկականության ակունքները և աղբյուրանկան աղվանագիտության կեղծիքների հերքում*. ՎՍԿ-ՊՐԻՆՏ, Երևան, 2023:
6. Լալայան, Երվանդ. *Երկեր հինգ հատորով*. հ. , 2, Երևան, 1988:
7. Մինասյան, Թամարա. *Արցախի գրչության կենտրոնները*. «Նաիրի» հրատ., Երևան, 2015:
8. Չոբանեան, Պավել. *Մակար եպս. Բարխուտարեանցի կեանքն ու գործը*. Գանձասար Աստուածաբանական կենտրոն, Երևան, 1999:
9. Սարգսյան, Արմեն. *Ղարաբաղի բարբառի բառարան*, Երևան, 2013:

WORKS CITED

1. Arakelyan, Arakel, Makar episkopos Barkhudaryan (Miaban Mayr Atori, 1836–1906), Ejmiatsin amsagir, 1974, tiv E–Y. [Makar Bishop Barkhudaryan (Brother of the Mother See, 1836–1906)]. (in Armenian)
2. Balayan, Zinaida, Artsakhe XIX dari hay grakanutyan mej, Stepanakert, Dizak plus, 2021. [Artsakh in 19th-Century Armenian Literature]. (in Armenian)
3. Barkhudaryants, Ovanes G., Mirzay yev Annay, Zmyurnia, Tpaghrutyun Teteean, 1876. [Mirza and Anna]. (in Armenian)
4. Chobanian, Pavel, Makar eps. Barkhudaryantsi keanqn u gortsy, Gandzasar Astvatsabanakan kentron, Yerevan, 1999. [The Life and Work of Bishop Makar Barkhudaryants]. (in Armenian)
5. Grakanutyan tesutyany ardi khndirner, Yerevan State University Press, Yerevan, 2016. [Contemporary Issues of Literary Theory]. (in Armenian)
6. Lalayan, Yervand, Yerker hing hatorov, h. 2, Yerevan, 1988. [Works in Five Volumes, Vol. 2]. (in Armenian)
7. Minasyan, Tamara, Artsakhi grchutyan kentronnery, Yerevan, Nairi hrat., 2015, ej 20. [Centers of Manuscript Writing in Artsakh]. (in Armenian)
8. Sargsyan, Armen, Gharabaghi barbarri bararan, Yerevan, 2013. [Dictionary of the Karabakh Dialect]. (in Armenian)
9. Yeghiazaryan, Vano, Artsakhi haykakanutyan akunqneri yev adrbejanakan aghvanagitutyany keghciqneri herkum, Yerevan, VMV-PRINT, 2023. [The Origins of Armenian Identity in Artsakh and the Refutation of Falsifications in Azerbaijani Albanology]. (in Armenian)

REFLECTION OF NATIONAL LIFE IN MAKAR BARKHUDARYAN'S BOOK "MIRZAI AND ANNA"

SONA MUSAYELYAN

*National Academy of Sciences of the Republic of Armenia (NAS RA),
M. Abeghyan Institute of Literature, Ph.D. Student;
"Artimet Secondary School" CJSC, Teacher
Etchmiadzin, the Republic of Armenia*

The aim of the article is to examine how the social environment and traditional modes of thinking play a decisive role in the destruction of human destinies. In order to achieve this aim, the following objective has been set: to identify and analyze elements characteristic of national everyday life in Makar Barkhudaryants's work "Mirzay and Annay."

The study employs hermeneutic and biographical research methods.

The relevance of the topic is determined by the fact that this work by Makar Barkhudaryants is introduced into scholarly circulation for the first time, thereby revealing the author's worldview and artistic thinking. Due to its limited prior study, the work uncovers a number of previously unexplored layers significant for characterizing the historical period and the socio-cultural environment. The article also addresses issues related to the transformation of national everyday life during a transitional period. The identification of elements characteristic of national everyday life also carries an educational value.

The scientific novelty of the research lies in the comprehensive study of Makar Barkhudaryants's literary heritage, particularly "Mirzay and Annay," through a comparative analysis of national-cultural and socio-psychological layers.

The research is based on archival and printed materials.

As a result of the study, an interconnected system of national everyday life, social environment, and traditional thinking has been revealed, demonstrating their function within the cause-and-effect chain leading to the destruction of human destinies.

Keywords: *Mirza, Anna, artistic music, national way of life, social environment, traditional thinking, Artsakh.*

ОТРАЖЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО БЫТА В КНИГЕ МАКАРА БАРХУДАРЯНЦА «МИРЗАЙ И АННАЙ»

СОНА МУСАЕЛЯН

*аспирант специальности «Армянская средневековая и новая литература»
Института литературы имени М. Абега
Национальной академии наук Республики Армения (НАН РА),
учитель армянского языка и литературы ЗАО «Средняя школа Артимета»,
г. Эчмиадзин, Республика Армения*

Цель статьи заключается в рассмотрении того, каким образом социальная среда и традиционное мышление оказывают решающее влияние на разрушение человеческих судеб. Для достижения этой цели ставится задача выявить и проанализировать элементы, характерные для национального быта, в произведении Макара Бархударяна «Мирзай и Аннай».

В исследовании применены герменевтический и биографический методы.

Актуальность темы определяется тем, что указанное произведение Макара Бархударянца впервые вводится в научный оборот, раскрывая мировоззрение автора и особенности его художественного мышления. В силу недостаточной изученности текст открывает новые пласты, ранее не акцентированные в характеристике эпохи и социально-культурной среды. В статье также рассматриваются проблемы трансформации национального быта в переходный период. Выявление элементов, присущих национальной традиции, имеет и воспитательное значение.

Научная новизна работы состоит в сопоставительном исследовании художественного наследия Макара Бархударяна, в частности произведения «Мирзай и Аннай», с точки зрения национального быта и социально-психологических пластов.

Материалом для исследования послужили архивные и печатные источники.

В результате анализа выявлена взаимосвязанная система национального быта, социальной среды и традиционного мышления, показана их роль в причинно-следственной цепи, ведущей к разрушению человеческих судеб.

Ключевые слова: *Мирзай, Аннай, художественное произведение, национальный быт, социальная среда, традиционное мышление, Арцах.*